УДК 82-95

А. Фәтхи

ҮТКӘН ГАСЫРЛАРНЫҢ ШИГЪРИ СӘХИФӘЛӘРЕ

Читателю предлагается первая архивная публикация статьи татарского археографа Альберта Фатхи (1937–1992) об анонимной татарской поэзии XVIII–XIX вв. В статье приводятся тексты отдельных стихов, извлеченных из рукописей, а также подробные историко-филологические комментарии к ним. Эти стихотворные фрагменты представляют большой интерес для изучения народной книжности и бытования литературных текстов в широкой среде мусульман Российской империи.

Ключевые слова: татарская поэзия, анонимная поэзия, *китга,* татарские рукописи.

The reader is offered the first archival publication of an article by Tatar archeographer Albert Fathi (1937–1992) about anonymous Tatar poetry of the 18th–19th centuries. The article contains the texts of individual poems, extracted from manuscripts, as well as detailed historical and philological comments on them. These fragments of poems are of great interest for the study of folk literacy and the existence of literary texts in a wide circle of Muslims of the Russian Empire.

Keywords: Tatar poetry, anonymous poetry, qit‘a, Tatar manuscripts.

Кереш сүз[1]

Билгеле булганча, фән ул тар милли кысаларга гына сыеша алмый, үз асылында ук халыкара рухлы хезмәт булып кала. Шулай да дөньяда төрле милләтләрнең үз фәнни традицияләре бар. Татар халкының да гуманитар өлкәдәге традицияләре – бигрәк тә тел, әдәбият һәм тарихны өйрәнүдә – ифрат дәрәҗәдә бай һәм көчле. Милли фәнни традицияләрне хөрмәт итү, өйрәнү, төрле сәбәпләр аркасында дөнья күрми калган хезмәтләрне бастыру, булган бай мирасыбызга таянып, яңа фәнни казанышларга омтылу – фән белән шөгыльләнүче һәр яңа буынның төп бурычы. Шулай эшләсәк, сәләфләребез никадәр зур өлеш керткәнен һәм үзебез никадәр аз эшләгәнне күрә һәм икесенә дә дөрес бәя бирә алырбыз.

Шушы максатларны истә тотып, соңгы берничә ел дәвамында без татар кулъязмаларын өйрәнгән шәхесләребезнең архив чыганакларын интернет һәм басма журналлар аша системалы рәвештә дөньяга чыгарырга тырышабыз. Аерым вебсайт битләрендә без укучыга берничә күләмле кулъязма тасвирламалары тәкъдим иттек. Алар үз вакытында атаклы галимнәребез Сәет Вахиди

[1] This research is supported by the ERC Starting Grant «MIND: The Muslim Individual in Imperial and Soviet Russia».

(1887–1937)[1], Гали Рәхим (1892–1943), Альберт Фәтхи (1937–1992)[2] һәм Мәсгуд Идиятуллин (1928–1993/94)[3] тарафыннан әзерләнеп, киң катлам укучыга бөтенләй тәкъдим ителмичә, Казан дәүләт университеты Фәнни китапханәсенең Көнчыгыш кульязмалары секторында сакланып калганнар. Кульязма мирасыбызны тирәнтән белгән һәм шул кульязмалар аша әдәбият тарихын барлаган уникаль галимәбез Зәйнәп Максудова шәхси китапханәсенең тулы *фихристен* (тасвирламасын) басмага әзерләп куйдык[4]. Күптән түгел мәртәбәле мөфти Габделбари Исаевның (1907–1982) кульязмалар белән бәйле кайбер язма истәлекләре беренче мәртәбә дөнья күрде[5]. Ошбу әсәрләр татар археографиясе традицияләре белән кызыксынучыларга файдалы чыганак булып торыр дип өметләнәбез.

Шушы сәләфләр сафына баскан, үз гомерен университет китапханәсендә татар язма чыганакларын өйрәнүгә багышлаган Альберт Фәтхинең язмалары безнең өчен аеруча әһәмиятле. Ни өчен дисәң, бу галимнең кулы аша меңләгән китап һәм документлар узган һәм ул аларның һәрберсе турында диярлек я кыскача, я тәфсилләп үз фикерләрен язып калдырган. Альберт Фәтхидән калган чиксез диңгез кебек язмаларны тасвирлаганда[6], без аның архив системасын һәм тематик тәртипне сакларга тырыштык. Шулай да, Альберт Фәтхинең интеллектуаль өслүбләре һәм шәхсият үзенчәлекләре белән танышмый торып, бу системаны аңлавы авыррак. Дистәләрчә еллар буе университет китапханәсендә эшләп, Альберт Фәтхи яраткан китапларыннан аерылгысыз бер затка һәм уникаль белемгә ия галимгә әйләнә. Кешеләр белән аралашуга караганда, ул китап укуны өстен күрә һәм үзенең хисләрен, уйларын, моң-зарларын, көндәлек рәвешендә, кәгазь битләренә төшереп бара. Димәк, Альберт Фәтхи архивы ул әле бер милләтнең, аның китап мәдәниятенең һәм аерым шәхеснең фаҗигасен дә үз эченә алган. Галим калдырган әсәрләргә шушы күзлектән

---

[1] Вахидов С.Г. Описание восточных рукописей и документов пожертвованных С.Г. Вахидовым в 1925 году в Центральный Музей Т.Р. через Академический Центр Татнаркомпроса в Отдел Восточных Рукописей Центр. Музея Т.Р. https://eu.spb.ru/islamology/islamic-literature-in-russia/kollektsii/19379-katalog-rukopisej-s-g-vakhidi (соңгы тапкыр каралды 30.03.2019).

[2] Каталог тюркских рукописей КФУ https://eu.spb.ru/islamology/islamic-literature-in-russia/kollektsii/19376-katalog-tyurkskikh-rukopisej-kfu (соңгы тапкыр каралды 30.03.2019).

[3] *Идиятуллин М.Н.* Введение к каталогу арабских рукописей КГУ https://eu.spb.ru/islamology/islamic-literature-in-russia/kollektsii/19377-masgud-idiyatullin-vvedenie-k-katalogu-arabskikh-rukopisej-kfu; Идиятуллин М.Н. Каталог арабских рукописей КГУ https://eu.spb.ru/islamology/islamic-literature-in-russia/kollektsii/19378-masgud-idiyatullin-katalog-arabskikh-rukopisej-biblioteki-kfu (соңгы тапкыр каралды 30.03.2019).

[4] Зәйнәп Максудова китапханәсе / төз. Ә.К. Бостанов. Казан (басмада). 400 б.

[5] *Габделбари хәзрәт Исаев.* Дини әсәрләр / төз. Ә.К. Бостанов. Казан, 2019. Б. 90–100, 148–151. Китап ачык доступта бар: https://dare.uva.nl/personal/search?identifier=054695c0-7003-42d6-bfcd-91e91bbd51ba (соңгы тапкыр каралды).

[6] *Бустанов Ә.К.* Татар археографы Альберт Фәтхинең шәхси архивы // Фәнни Татарстан. 2015. № 1. Б. 112–126.

карасак, татар кульязмаларын өйрәнү процессы кешенең эчке дөньясын яктырта торган бер хезмәт икәнлеген ачык күрербез.

Татар халкы язма мирасының зур өлеше шигърияттән гыйбарәт. Аны дөрес аңлап эш итү һәм (көйләп) башкару, еш кына өстәмә хәзерлек таләп итә. Чөнки монда шигърият кагыйдәләрен, стильләрен һәм төрләрен белү, тоемлау сәләте дә кирәк. Альберт Фәтхи дә шигъриятне өйрәнүдән баш тартмый, киресенчә, күп кенә әсәрләрне тирәнтен өйрәнә,[1] яңадан күчерә һәм хәтта тәнкыйди текстлар да әзерләп калдыра[2]. Шулай да, бик күп гамәли тәҗрибәгә ия булса да, Альберт Фәтхи үз каләмдәшләреннән ярдәм-киңәш сорарга оялмаган: архив кәгазьләреннән күренгәнчә, бер мәкаләне әзерләгәндә, ул күренекле татар филологы, шигърият белгече Хатип Госман (1908–1992) хезмәтеннән файдаланган. Машинкада басылган һәм «Үткән гасырларның шигъри сәхифәләре (XVIII гасыр азаклары – XIX гасыр башларында яшәгән, исемнәре билгесез калган татар шагыйрьләренең шигырьләре)» дип исемләнгән әлеге мәкалә Альберт Фәтхинең эш кәгазьләре арасында табылды[3]. Ни аяныч, күпсанлы чыганакларга таянып язылган бу хезмәт ниндидер сәбәпләр аркасында басылмый калган. 1987 елның апрелендә Хатип Госман, мәкаләне тикшереп, үз төзәтмәләрен керткәннән соң, Альберт Фәтхи бүтән бу текстка әйләнеп кайтмаган ахрысы; һәрхәлдә архивта ул мәкаләнең башка нөсхәләре әлегә кадәр очрамады.

Альберт Фәтхинең укучыларга тәкъдим ителгән мәкаләсе формасы белән дә, эчтәлеге белән дә үзенә җәлеп итә. Беренчедән, бу мәкалә татар кульязмаларында очрый торган аерым кыска шигъри текстларны фәнни әйләнешкә кертү максаты белән язылган, шуңа күрә галимнең үз фикерләре һәм фәнни күзәтүләре тулаем астөшермәләрдә урнаштырылган. Бу, мөгаен, чыганакка хөрмәт күрсәтү һәм әһәмият бирү нияте белән шулай эшләнгәндер. Икенчедән, эчтәлегенә күз салсак, галимнең татар кульязмасын барлауда шактый тәҗрибәсе сизелеп тора: ул китапханәдә сакланган әсәрләрне (кыска язуларга кадәр!) биш бармагыдай белә һәм, басма чыганаклар белән чагыштырып, профессиональ анализ ясый. Һичшиксез, түбәндәге мәкаләдә китерелгән мәгълүмат татар шигъриятен һәм, гомумән, татар әдәбиятын өйрәнүдә файдалы булыр.

Бостанов Әлфрид Кашаф улы,

Ph.D. (Hist.), Амстердам университеты ассистент-профессоры

[1] Мәсәлән: Альберт Фәтхи: мәкаләләр һәм истәлекләр / төз. Р. Мәрданов. Казан, 2007. Б. 24–42, 51–59; *Альберт Фәтхи.* Габделҗәббар Кандалый шигырьләре җыентыгы [төз. Ә. Бостанов] // Фәнни Татарстан. 2018. № 1. Б. 149–170. https://www.academia.edu/36765285/Альберт_Фәтхи._Габделҗәббар_Кандалый_шигырьләре_җыентыгы_Фәнни_Татарстан._2018_1_149-170. [Мөрәҗәгать итү датасы]: 30.03.19.

[2] Мәсәлән, Мөхәммәдьярнең «Төхфәи мәрдан» тексты: Казан федераль университеты Фәнни китапханәсе, Көнчыгыш кульязмалар секторы, 6 фонд (Альберт Фәтхи), 48 сакл. бер., 56 кгз. (1909т кульязмасы буенча).

[3] Казан федераль университеты Фәнни китапханәсе, Көнчыгыш кульязмалар секторы, 6 фонд (Альберт Фәтхи), 174 сакл. бер., 33 кгз.

XVIII – XIX гасыр башларында яшәгән, исемнәре билгесез калган татар шагыйрьләренең шигырьләре

Гаҗәп хикмәт бу дөньяда

Гаҗәп хикмәт, гаҗәп халәт,
Нәзар кыйлсаң[1] бу дөньяйа[2].
Фәкыйрә игътибар юктыр,
Кыйлалар гыйззәти[3] байа[4].

Тарих хәрабәләрен карап йөргәндә

Шәһре Болгар манарасы[5],
Сиксән баскыч һәм арасы[6],

---

[1] Нәзар кыйлмак – карау, күз салу. [Бу урыннан башлап барлык шәрехләүләр Альберт Фәтхигә карый. – *Ә.Б.*].

[2] Дөньяйа – дөньяга. Элекке татар әдәби телендә юнәлеш килеш еш кына -йа, -йә, -а, -ә формасында кулланыла: фәкыйрә – фәкыйрьгә, байа – байга.

[3] Гыйззәт кыйлмак – олылау, ихтирам итү, санга санау. Кыйлалар гыйззәти байа – байга (гына) түбәнчелек белдерәләр.

[4] КДУның Н.И. Лобачевский исемендәге Фәнни китапханәсе, көнчыгыш кульязмалары секторы, кульязма № 300 т. (2780), 22 бит. Кечкенә кулдагы 24 битле (12 кәгазьле) бу дәфтәр XIX гасыр башларында язылган. Дәфтәрдә дөньяви эчтәлекле һәм вәгазь-нәсыйхәт рухындагы берничә шигырь (мөнәҗәт) күчерелгән. Бу шигырь урнаштырылган битнең башына «Ошбу китап Гафифәбануның торыр» дип куелган. Бу шигырьдән соң түбәндәге бер строфалы икенче бер шигырь килә:

Йөреп сорсам табиблардыйн,
«Бу дәрдәмгә дәва бармы?»
Табиб әйтер: «Ки, и надан,
Бу дәрдең би-дәва дирләр».

Мәхәббәтнең көчен сурәтли торган бу шигырь элек татар укучылары арасында бик киң таралган булган, шуңа күрә ул бик күп кульязмалар эчендә очрый. Безнең тарафтан монда «Гаҗәп хикмәт бу дөньяда» дип исемләнгән бу шигырь XIX гасырның III чирегендә күчерелгән 1973 номерлы кульязма эчендә дә очрый (31б кәгазь). Күчерүче – Мөхәммәтнәҗип Түнтәри-Болгари. Бу күчермәдә соңгы юл «Идәрләр гыйззәти байа» рәвешендә килә.

[5] Шәһре Болгар – татар халкының борынгы бабайлары – болгар дәүләтендәге башкала. X–XIV гасырларда бу шәһәр Көнчыгыш Европаның иң эре сәүдә үзәкләреннән берсе булган. Бу шәһәр Татарстандагы хәзерге Куйбышев шәһәреннән 2 км көнчыгыштарак урынлашкан булган. Көнчыгыштан килгән монгол басып алучылары шәһәрне җимергәннән соң, халкы башка җирләргә күчеп утырган. Бу шәһәр урынында берничә таш бина (Ак пулат, Кара пулат, Кызыл пулат, Кече манара, Хан төрбәсе һ. б.) әле хәзерге көндә дә бөтен килеш тора. Татарлар бу хәрабәләрне, бабайларының харап булган мираслары итеп карап, хөрмәт иткәннәр, «мөкатдәс» итеп исәпләгәннәр. Кешеләр ерак авыллардан да хәрабәләргә баш иярга килгәннәр, манарасына менеп йөргәннәр, хәтта кайберәүләр истәлек өчен таш стенага уеп үзләренең исемнәрен, сүзләрен дә калдыра торган булганнар (Татарларның ничек Болгарга килеп йөрүләре, «зиярәт кыйлулары» тарихчы Гайнетдин Әхмәревнең «Болгар тарихы» китабында (Казан, 1909, «Бәянелхак» идарәсе нәшере, 19 – 26 б.) бик тәфсилләп тасвирланган). Монда китерелгән бу шигырьдә нәкъ менә шул факт чагылыш тапкан.

[6] Ара – монда «биеклек» мәгънәсендә кулланыла булса кирәк. Хәзерге әдәби телдә бу сүз җир яссылыгына карата «ераклык» мәгънәсендә яки вакыт аралыгына карата гына кулланыла.

Анда меңгән ирәнләрнең[1]
Сил тик[2] агар күздин яше.

Гаҗәп ирмеш Болгар юлы,
Даим[3] исә хуш йилләре.
Ул Болгарга килгәннәрнең
Сил тик агар күздин яше[4].

---

[1] Ирәнләр – ирләр, кешеләр.

[2] Сил тик – ташкындай, ташкын булып, монда: мөлдереп.

[3] Даим – бертуктаусыз.

[4] XVIII азакларында күчерелгән № 2560 кулъязма дәфтәрнең 19 кәгазеннән. Шуның ук икенче күчермәсе – № 239 т. (2708), 5–6 б.

Беренчесендә шигырь 6 строфалы, башына «Шәһре Болгари» дип куелган. Шигырь, халык бәетләрендәге шикелле, укучыга (дөресрәге, тыңлаучыга, чөнки ул заманда шигырьләр дә бәетләр шикелле көйләп укылган) мөрәҗәгать формасында язылган. Ул болай башланып китә:

Кичә – көндез фикер идеңләр,
Алла адыни зикер идеңләр,
Алла адыни зикер идүбән,
Шәһре Болгара киденләр.

Дыңлаңызлар бездин боны,
Зикер идеңнәр көне-төне,
Мал-мөлкәти җандин кичеп,
Сәйр идеңләр Болгар юлы.

(Адыни зикер идеңләр – исемен телдән төшермәгез. Мал-мөлкәти җандин кичеп – мал-мөлкәтне корбан итеп (?). Сәйр идеңләр Болгар юлы – йөрегез Болгарга илтә торган юл буйлап). Монда шушы шигырьнең реалистик детальләре белән аерылып торган өченче һәм бишенче строфалары гына алынды. Калган строфаларда шушы тарихи хәрабәләрне «изгеләштерү» һәм аларга бәйләп ислам хорафатларын вәгазьләү сизелеп китә, ә бу үзе исә дөньяга карашның чикләнгәнлегеннән, җәмгыятькә мөнәсәбәттә гаҗизлектән килә. Җәмгыятьнең тарихи барышы закончалыкларына төшенмәү борынгының материаль хатирәләренә мөнәсәбәттә дә «илаһи рух» йогынтысына сыгынуга китерә. Монда китерелгән ике строфа сурәтләренең контрастлы, мәгънәле булуы белән аерыла. Беренче строфаның 1–2 юлында – мәһабәт манара (сиксән баскыч һәм арасы!) сурәте. Бу манара биектән торып җир белән хозурлана торган урын булырга тиеш иде, ләкин, 3 нче, 4 нче юлдан аңлашылганча, ул күздән яшь китерә торган, кайчандыр тормыш гөрләп торган шәһәрнең юкка чыгуы, берән-сәрән хәрабәләре генә калуы хакында авыр тойгылар кузгата торган җир.

Икенче строфада да шулай ук: Болгарга килә торган юлда бертуктаусыз рәхәт җилләр исеп тора (Идел, Чулман елгалары якын булганлыктан ул!), күңелле, ләкин 3 нче, 4 нче юлдан аңлашылганча, шушы очындырып алып килгән юлның очы – Шәһре Болгар хәрабәләре үзе күңелсез икән. Юл буйлап килгәндәге тойгылар югала. Кеше авыр тойгылар, җавап таба алмаслык газаплы фикерләр белән үзенең җиренә кайтып китә. Күңелдәге нindидер татлы өметләрнең, уйларның, рәхәт тойгыларның аяусыз, күздән яшь китергеч, әрнеткеч чынбарлык белән бәрелешеп чәлпәрәмә килүен бу шигырь искиткеч оста, төгәл гәүдәләндерә. Икенче күчермәдә «сил тик» гыйбарәсе «су тик» рәвешендә килә.

Гомер дә чәчәккә тиң

Чәчәк бер вакыт атадыр,
Коела, җирә ятадыр,
Кибәдер, корып, катадыр,
Көзенә керсә языннан.

Гомер дәхи шулай бетәр,
Йөзенең рәүнәкый[1] китәр,
Чәчәк вакты үтеп бетәр,
Карына керсә башыннан[2].

Бәнем инде бу йирдә һиммәтем юк
(шәһәргә китүче егетнең ата-анасына мөрәҗәгате)

Сәлам яздым сәңа, и эткәем,
Сәңа яздым дәхи, и әңкәем.
Сәламемне, и эткәй, кабул ит,
Безне дәхи сәламәт дип [мәгълүм ит].
Сәламдин соң бәнем [гамем бу] улыр,
Бәнем әйтер сүзем сезгә күп улыр.
… Бәнем имди бу йирдә һиммәтем[3] юк,
Халаеклар[4] арасында кыйммәтем юк.
Ирадымыз[5] китәргә мондыйн ары,
Өмидемез Ходаның лотфы сары[6].
Ирадымыз китәргәдер шәһәргә,
Дәхи анда гыйлем тәхсыйл итәргә[7]
Тәвәккәл әйләеп чыксам сәфәргә,
Хода, шаять, төшермәгәй хәтәргә.

---

[1] Рәүнәкъ – якты, нур, күркәмлек.

[2] Бу шигырь бер гарәпчә кульязма китапның № 2349 г. (3651) арттагы тышлык катыргысының эчке ягына язылган. Бу шигырь янында тагын берничә шигырь һәм 1830 елларга караган татарча хроник истәлек килә. Димәк, шигырьнең язылуы да якынча шул елларга карый, ә иҗат ителүе исә элегрәк булырга да мөмкин. Икенче строфаның юл азагындагы сүзләре кыенрак таныла, «бетәр», «китәр» сүзләренең кушымчаларына беленер-беленмәс кенә итеп «д» хәрефе куелган, ләкин аның белән укыганда («бетәдер», «китәдер») иҗек саны бозылыр һәм өченче юл белән рифмалашуга да зыян килер иде.

Без монда беленер-беленмәс «д» хәрефенә игътибар итмичә, әмма, иҗек санын бозмас өчен, «йөз» һәм «вакыт» сүзләренә III зат тартым кушымчасы ялгап укыдык (ягъни: гомернең йөзенең, гомернең чәчәк вакты).

Соңгы юлдагы соңгы сүздә беренче хәреф ачык танылмый: Башыннан яки Йашыннан (ягъни: яшеннән – яшьләй, яшьтән үк мәгънәсендә?) булуы мөмкин.

[3] Һиммәт юк – эшләрем бетте, көчем бетте.

[4] Халаеклар – кешеләр.

[5] Ирад – теләк, ният.

[6] Ходаның лотфы сары – Тәңренең игелекле (рәхимлерәк) якларына таба.

[7] Тәхсыйл итәргә – гыйлем эстәргә.

«Бала» диеп бәңа кайгу йимәңез[1],
Исән улып кайчан кайтыр димәңез[2].

Озак еллар туган иленнән еракта йөргән кешенең зары

И хода, я, мин гарибне[3] ни өчен кыйлдың гариб,
Бу гариблектә йөрермен ике чәһрәм[4] саргаеп.

Бу гариблектә дәрд булды[5], «аһ» эчемгә сыймады,
Бу гариблек дәрдене мин кемгә әйтәен[6] барып?

Бу гариблек госсасын[7] мин ничә ел чиктем модам[8],
Яхшы-яман үтте гомрем барча халка[9] ялбарып.

Бу фәләкнең[10] җәһәдидин[11] егълап йөрермен зары-зар,
Я әҗәл тартты мине мәнзәлгә[12], я ризык насыйб.

Ахыр ошбу әҗәл тигергүчи гүргә рәван[13],
Нә сәгадәттер миңа барсам иманымны алып[14].

Мин анамны[ң] кадрени наданлыгымдин белмәдем,
Тапмадым баскан эзен, бән тутыя кыйлсам барып.

[Мин,] Сөләймандин, үтептер бу гариблек гыйззәте,
[«Аһ»] орып даим йөрермен зәгъфран тик саргаеп[15].

---

[1] Кайгу йимәңез – кайгырмагыз.

[2] Бу соңгы юл «минем өчен көймәгез» дигән мәгънәдәрәк килә булса кирәк… Шигырь XVIII гасыр азагында күчерелгән, «Мелла Гыйрфан җыентыгы» дип йөртелә торган шигъри җыентык эчендә килә (№ 297т. (2777), 21б–22а кгз.). Шигырьнең уртадагы 4 строфасы төшерелеп, кыскартып алынды.

[3] Гариб – читтә йөрүче, туган иленнән аерылган кеше.

[4] Чәһрә – йөз, монда: ике чәһрәм – ике битем.

[5] Дәрд булды – кайгыга, хәсрәткә юлыктым.

[6] Әйтәен – әйтим.

[7] Госса – кайгы, сагыш.

[8] Модам – бертуктаусыз.

[9] Халка – кешеләргә.

[10] Фәләк – язмыш.

[11] Җәһәд – тырышлык, көч кую.

[12] Мәнзәл – туктар урын.

[13] Тигергүчи гүргә рәван – туп-туры гүргә илтеп кертер.

[14] Иман – ышаныч. Элек кешенең гомерендә ышанган нәрсәгә тугрылыклы булып үлүе мактаулы саналган.

[15] Бу шигырь XVIII гасыр азагында «Вилдан мулла җыентыгы» дип йөртелә торган шигъри җыентык эчендә күчерелгән (№296 т. (2776), 13а–13б кгз.).

Бер сүзеңнән дөнья куана

Сән гөлестан[1] эчрә гөлсән, би-гөман,[2]
Былбылым, гыйшкында җиһан – канда[3] сән?
Сүзләр ирсәң гончә дик[4] ачып диһан,[5]
Кем сүзеңнән фәрах[6], шад улыр җиһан[7].

Назлы ярга ялварып[8]

Һәб[9] гүзәлләр кәлде-кәчде – күрмәдем [бән] ярыми,
Күл талында былбыл аглар[10] бәнем аһ-зарыми.
Хакыйкатьтә[11] күңле вардыр, һич онытмам ярыми,
Теле – былбыл, сачы – сөнбел, назлы ярым, ал бәни.
Дөнгәчә яр капуында, ястыгым бер таш иде,
Дүшәкем галәф (?)[12] тик, кәнә[13] күңлем хуш иде.

---

[1] Гөлестан – гөлбакча.

[2] Би-гөмән – һикшиксез.

[3] Канда – кайда.

[4] Гончә дик – ганҗәдәй, чәчкә атарга торган бөре кебек.

[5] Диһан – иреннәр, авыз.

[6] Фәрах улыр – куаныр, сөенер, шат булыр.

[7] XVIII гасыр азагында (1793 елда) күчерелгән №469 т. (3093) шигъри җыентык эчендә килә (6б кгз.).

[8] Бу шигырь уч төбенә сыярлык кечкенә кулдагы кулъязма дәфтәр эчендә күчерелгән (№ 498т. (3135), 5б кгз.). Дәфтәр мәхәббәт темасына караган 4 шигырьдән тора. Ул шигырь – дәфтәрдә иң соңгы шигырь. Шигырьнең баштагы 5 юлы 6а кәгазьдә икенче мәртәбә күчерелгән. Һәр шигырьнең башына, шул исәптән монда китерелгәненекенә дә «Илаһи бәет» диеп куелган. Бу шигырьләрнең беренчесендә (1а кгз.) һәм өченчесендә (3а һәм 3б кгз.) шигырьләрнең Габдулла исемле кеше тарафыннан иҗат ителүе телгә алынып китә. Дәфтәрдәге бер шигырьдә «Дусты Габдулла өчен диде Искәндәр» дигән юллар да бар (1а кгз.). Ә икенче шигырьнең азагында (2а кгз.): «Ул бәетлек (?) мелла Бикбауның торыр. Һич тиң (?) ирмәз мәхәббәтемгә яздым» дигән искәрмә бирелгән. Димәк, бу җыентык XVIII гасыр азагындагы татар поэзиясен күзаллау өчен кызыклы гына материал була ала. Шигырьләрнең теле, мотивлары бу дәвернең яки аннан бераз гына соңрак чорның моңарчы билгеле шигырьләреннән әллә ни аерылмый.Бу шигырь икенче бер җыентыкта да бар. Монысында беренче строфа: «Көзләр килде яхшы, күрмәдем бән ярыми…» дип башланып китә. Өченче строфа:

«Төнгәчә яр кайгысында ястыгым (бер) таш иде,
Дүшәмем (?) галәф (?) дик… (?) күңлем бик хуш иде»

рәвешендә килә. Бу строфаның соңгы юлы беренче күчермәдә дә бигүк танылып бетми.

[9] Һәб – бөтен, барча, күп.

[10] Аглар – елый, монда: «сайрый» мәгънәсендә.

[11] Хакыйкатьтә – чынлап та.

[12] Галәф – үлән.

[13] Кәнә – янә, шулай ук, һәм.

Хак белер: ялгыз да гөлем кәшвәри[1] шаһлар кеби,
Инүбән алчакланыр саплы ботаклар кеби[2].

Сине куеп мең Зөләйха һич кирәкмәстер бәңа

Йә илаһи, сән белерсәң ош[3] бәнем бу хәлеми,
Сәндин үзгә кемсә белмәс бәнем аһ-зарыми.
Бер никәрең[4] гыйшкы илә бән мисле Мәҗнүн улурум,[5]
Шул никәри арзу әйләп,[6] сәңа зарый кыйлырым.[7]
Шул никәрең йөзи бәңа раушан[8] улды ай кеби,
Бәгъремезә дәрдени[9] салды, җәннәт эчрә хур кеби.
Бәдахшанның ләгъле[10] ирер сән никәрең ләбләре[11],
Гадне-җәннәт[12] йинҗүсидер[13] сән никәрең дешләре[14].
Сән зыйфаның ләбләре һәм багъда бетегән[15] алмадыр,
Сәни күргән кемсә бәңа гандәлибнең мислидер[16].
Сән никәрең саутындин[17] улдым имди бикарар[18].

[1] Кәшвәри – буйсындыручы, яулап алучы, үзенә каратучы. Шаһ – император, патша.

[2] Инүбән алчакланыр саплы ботаклар кеби – иелгән-бөгелгән (яки игән) саен, чатлы ботаклар шикелле юашлана, тыйнаклана бара. Бу юл авыр аңлашыла.

Татар теленең аңлатмалы сүзлекләрендә «алчак» сүзенең мәгънәсе төрлечә бирелә. К. Насыйри «Ләһҗәи татари» китабында (1 т. Казан, 1895, 29 б.) «Алчаклык – тәвазыйглык (тәкәбберлекнең зады)», ягъни хәзерге телгә күчергәндә – «буйсынучанлык, юашлык, бирелүчәнлек, тыйнаклык (тәкәбберлекнең киресе)» дип аңлата. Ә «алчакланмак» сүзенә «мөтәвәззыйг булмак, һавасыз булмак, тәрилкә тотмак» дигән аңлатма бирә. Җамал Вәлиди «Татар теленең тулы сүзлеге»ндә (1 т., Казан, 1927, 109 б.) «алчак»ның «бигрәк тә Тау ягында кулланыла, хәзерге татар күпчелегендә юк» дигән искәрмә белән «ачык йөзле, кече күңелле» мәгънәсендә кулланылуын ача һәм борынгы татар телендә «түбәнчелекле, гади, инсафлы, юаш» мәгънәсендә йөрүен әйтә. Хәзерге азәрбайҗан һәм төрек телендә бу сүз «усал, әшәке» мәгънәсендә килә. Беренче юлдагы «кәшвәри шаһлар кеби» тәгъбирен дә искә алганда, монда «ачаклану» сүзен «усаллану» яки «назлану» мәгънәсендә аңларга да мөмкинлек бар. «Саплы» сүзе дә монда без китергән мәгънәсендә сүзлекләрдә очрамый.

[3] Ош – шушы.

[4] Никәр – чибәр, гүзәл.

[5] Мисле Мәҗнүн улурум – Ләйләгә гыйшкыннан акылдан шашкан Мәҗнүн кебек булам.

[6] Арзу әйләп – теләп (үземнеке итәргә).

[7] Зарый кыйлырым – зарымны белдерәм.

[8] Раушан – якты.

[9] Дәрд – кайгы, сагыш.

[10] Ләгъл – рубин таш.

[11] Ләбләр – иреннәр.

[12] Гадн-җәннәт – оҗмах.

[13] Йинҗү – энҗе.

[14] Деш – теш.

[15] Багъда бетегән – бакчада үсеп утырган.

[16] Гандәлибнең мисле – сандугач шикелле.

[17] Саут – тавыш.

[18] Бикарар – бикарар улдым – коелып төштем.

Кәрам кыйлсаң[1] йөзеңне бән күрмәкдә бән интизар[2].
Бән, кәминә[3], кавышмасам, сән никәрә йәк[4] заман,
Гамь[5] эчендә гарык улып[6] дорырым бән, бигөман[7].
Хак мияссәр әйләюбән[8] васыйл улсам[9] бән сәңа,
Сәни куеп бәң Зөләйха һич кирәкмәздер бәңа.
Мәгъшукамызи гәр сорсаңыз исмени белмәк өчен
Әүвәл «би», өсте, «кәф», ахры – «нун» янә сөкүн[10].
Бу шигырьне инша кыйлды Габдулла ирер атым,
Шул никәрең гыйшкыйдин, бел, калмады һич тәкатем[11].

Инде фикергә салдың

Әя мәхбүб[12], хәлеңне әйлә бәян,
Кәйфе, кәйфе, кәйфе кә-ән[13],

---

[1] Кәрам кыйлсаң – яхшылык итсәң.

[2] Күрмәкдә бән интизар – бер күрергә зар булып торам.

[3] Кәминә – кечелекле, түбәнчелекле.

[4] Йәк – бер.

[5] Гамь – кайгы, сагыш.

[6] Гарык улып – чумып.

[7] Бигөман – һичшиксез.

[8] Хак әйләюбән – Тәңре ирештереп.

[9] Васыйл улсам – кавышсам.

[10] «Би», « кяф», « нүн» – иске татар әлифбасындагы хәреф исемнәре (бе, ке, не); өст – сузык аваз куеп уку өчен кулланыла торган фонетик билге («ә»); сөкүн – иҗекнең бетүен белдерә торган билге-хәрәкә. Монда егетнең кызының исеме әйтелгән булырга тиеш.

[11] Алдагы шигырь белән бер җыентыкта – «Мелла Бикбау бәетлеге»ндә килә (№ 498 (3135), 3а кгз.). Бу шигырь хисләрнең сабыйларча ихлас күңелдән, самими, хәтта беркатлы ачылуы белән кызыклы.

Монда гашыйк кеше, күңелен бөтереп алган хис тәэсирендә, «дөньясын онытып», бер талпынуда бөтен серне, бөтен теләген ачып сала, ягъни мондый гыйшкый шигырьләрдә ярның күркәм сыйфатларын бөртекләп-бөртекләп санаудан башлап, шунда ук (!) бөтенләйгә кавышырга, алырга теләү белән бетереп, бөтенесе әйтелә. Поэмага лаеклы нәрсә 8–10 строфалы бер шигырьдә ачылып беткән була!

Гыйшыкны, мәхәббәтне бу рәвешле уртаклашу, аңлату татар яшьләре арасында XIX гасырның азакларына – XX гасыр башларына кадәр яшәп килә. Бу, әлбәттә, татар җәмгыятендәге егет һәм кызларның хәле белән, мөнәсәбәтләрдә иркенлек, даими якынлык булмау белән бәйләнгән. Ашыгыч (!) күрешү тәэсирендә уянган хисләрне уртаклашу, күп очракта, астыртын юллар белән кулга төшкән кәгазь кисәге, аңа язылган гыйшык хаты, гыйшык шигыре аша барган. Мондый поэзиянең үзенә күрә стандарты булган. Сурәтләү чаралары белән дә бу поэзия бөтен Якын Көнчыгыш халыклары поэзиясенә, шул исәптән борынгы татар поэзиясенә дә бик якын тора. Татарлар арасында гаять популяр булган мондый шигырьләр циклын «Мәгъшукнамә» дип йөртү дөрес булыр иде. Бу циклның язма хатирәләре Көнчыгыш кулъязмалары фондында шактый күп тупланган.

[12] Мәхбүб – сөеклем.

[13] Кәйфе, кәйфе, кәйфе кә-ән – кәефле (күңелле) булыр кебек.

Мәхәббәтең гәрчә улырса нишан[1],
Биниһан итмә[2] биниһан, кыйл гаян[3].
Мәхәббәтең эстәдем бик күп заман,
Үтте дәүран[4], үтте дәүран, юк фәган[5].
Гыйшкың сәнең йөрәгемне кыйлды кан,
Кәбир улдың[6], кәбир улдың би-гөман.
Мөттасил[7] өч ел сәнеңчөн бән дәвам.
«Кани нишан[8], кани нишан» дип һаман.
Имди фикрә салдың бигөман,
Нидамәтдер[9], нидамәтдер һәм фәган.
Бер көн безә ярдәм бирер мөстәган[10],
Горрәдер[11] һәм горрәдер бу җиһан.
Санма гомреңне улыр дип җаудан[12],
Гафыйл улма[13], гафыйл улма, сакла җан.
Кыйммәтең, кадре[н] сәнең вакты җауан[14],
Кани кыйммәт, кани чөн[15] җауан.
Гайярым[16] улсаң ула һич[17] сәңа сән,
Әйләерсән, әйләерсән күп фәган[18].
Яшьлекеңә кайтмакың улмас асан[19],
Мөмтәныйгдыр[20], мөмтәныйгдыр би-гөман[21].

---

[1] Нишан улырса (улыр исә) – беленсә.
[2] Биниһан итмә – яшермә. Биниһан – яшерен, астыртын.
[3] Гаян кыйл – ачып сал.
[4] Дәүран – дәверләр.
[5] Фәган – аһ-зар чигү, уфылдау.
[6] Кәбир улдың – эре кыландың, тәкәбберләндең.
[7] Мөттасил – бертуктаусыз.
[8] Нишан – билге.
[9] Нидамәт – үкенечле.
[10] Мөстәган – ярдәм кулын сузучы, Тәңре.
[11] Горрә – вакытлы.
[12] Җаудан – мәңгелек.
[13] Гафыйл улма – ваемсыз булма.
[14] Вакты җауан – яшь чак.
[15] Чөн – чын.
[16] Гайяр – тиң, яр.
[17] Һич – ич.
[18] Фәган әйләерсән – аһ-зар чигәрсең, уфылдарсың.
[19] Асан (улмас) – җиңел (түгел).
[20] Мөмтәныйг – тыелган.

[21] Бу шигырь XIX гасыр азакларында төзелгән гыйшкый шигырьләр һәм халык җырлары дәфтәре эчендә килә (№ 1619 т. (5581), 7а кгз.). Бу дәфтәрне чын мәгънәсе белән «Мәгъшукнамә» дип исемләргә мөмкин. Бүтән гыйшык дәфтәрләрендәге шикелле, Габделҗәббар Кандалый тарафыннан иҗат ителгән шигырьләр дә очрый. Монда бу шигырьнең баштагы өлеше генә кертелде.

Күрдекем сәгать җиһанда
Китте золмәт – улды нур…

Бәдре ламигъ[1] дилбәрнең[2]
Гыйшкын дотубән би-нәва.[3]
Нәзым[4] кыйлдым бән ула дип
Дәрде дил үзрә[5] дәва.

Эче – былбыл, сүзе – ширин[6],
Шәмсе талигъдыр[7] йөзе,
Нәзар улсаң[8] көн-кояш тик,
Талдырыр ике күзи.

Үзе – шәйдә[9], күзе – нәргис,
Йөзедер шәмсе җәмал.[10]
Җисменә исмени муафикъ[11]
Кыйлды Алла – зөлҗәлал[12].

Делә[13] кәлмәз, күңлә кәчмәз,
Хөсненең[14] меңдин бере.
Галәм эчрә хуш сәнгатьләр[15]
Анда мәүҗүд[16] һәрбере.

Бу җиһан мәхбубләрендә
Улмая һич биңзәше[17]
Илда булыр җәннәт эчрә
Хури аның тиңдәше.

Йөрер ирдем бер вакыт хуш,
Күземә шул улды туш[18],
Күрдекем дәм[19] гыйшилә бән
Би-гакыл[20] улдым, би-хуш[21].

---

[1] Бәдр – тулган ай. Ламигъ – балкый, нур сибә торган.
[2] Дилбәр – ягымлы кыз.
[3] Би-нәва – бичара.
[4] Нәзым (кыйлдым) – шигырь (яздым).
[5] Дәрде дил үзрә – күңел сызлаганга.
[6] Ширин – татлы.
[7] Шәмсе талигъ – иркәли торган кояш (шикелле).
[8] Нәзар улсаң – күз салсаң.
[9] Шәйдә – кояш.
[10] Шәмсе җәмал – кояш шикелле күркәм.
[11] Муафикъ – килешле.
[12] Зөлҗәлал – олы, бөек (Тәңре).
[13] Делә – телгә.
[14] Хөсне – чибәрлек, күркәмлек.
[15] Хуш сәнгатьләр – гүзәл (килешле) итеп яралтылганнар.
[16] Мәүҗүд – бар, булып тора.
[17] Улмая һич биңзәши – һич тиңе, охшашы булмас (юк).
[18] Күземә туш улды – күземә төш килде, чалынды, туры килде.
[19] Дәм – мәл, мизгел.
[20] Би-гакыл – акылсыз.
[21] Би-һуш – һушсыз.

Кәндемә[1] дидем гаҗәпләп:
«Бу фиданың сәнгате.
Нә кыйлаем нәфес билә,
Көтмәк нәбиләр сөннәте[2]».

Бу гыйшыклык хәддин ашып,
Китте һәм бәгърем ташып.
Мисле Мәҗнүн улдым имди,
Шөйлә кем гаклым шашып.

Йимәк-эчмәк җөмлә аның,
Гыйшкы өчен һәм көймәкем[3]
Ошбу гафләт галәмендә[4]
Йөрмәкем, сүз димәкем.

Катыйг тузы[5] шул тарафтан,
Йай[6] илә керсә күзә.
Шул никәрең[7] шәкле[8] филхәл[9]
Нәкышдер калебем үзә[10].

Гыйшкы җамыни[11] нуш идүбән[12],
Мәсте лаякыл…[13]
Йөрер ирдем кәндү белмәй,
Дивана[14] һәр замани.

Һәр табибә[15] уградымса[16]
Дәрдем айды бер тәмар[17].
Кыйлды бәни ибтидадин[18]
Ул газдә[19] бәлки би-мәр[20].

---

[1] Кәндем – үзем.

[2] Нәбиләр сөннәте – пәйгамбәрләрдән калган йола.

[3] Көймәкем – көюем. Бу сүз «кимәкем» рәвешендә генә язылган. Кием «кию» турында дип аңлап булмыймы икән.

[4] Гафләт галәмендә – ваемсыз дөньяда.

[5] Туз – тузан.

[6] Йай – җәя.

[7] Никәр – сылу.

[8] Шәкел – сурәт.

[9] Филхәл – шунда ук.

[10] Калебем үзә нәкышдер – күңелемдә бизәк.

[11] Җам – тустаган, җам-аяк.

[12] Нуш идүбән – авыз итеп, эчеп.

[13] Мәсте лаякыл – исерек.

[14] Дивана – акылдан шашкан, тиле, юләр.

[15] Табиб – доктор.

[16] Уградымса – туры килсәм дә, очрасам да.

[17] Дәрдем айды бер тәмар – чиремне бер авыруга сабышу гына дип әйттеләр.

[18] Ибтидадин – баштан ук.

[19] Газдә – ?

[20] Би-мәр – исәпсез.

Бу җиһан золмәтә дүнде[1]
Нә шәмсе ва, нә сираҗ[2].
Йөрер ирдем золмәт эчрә
Дәрдемә эстәп гыйлаҗ[3].

Мөст[4] һәр нә шул никарән
Сәкасендин[5] бән гариб[6],
Гизәр иркән кемсә белмәй
Әҗнәбиме[7] я кариб[8].

Гыйшкыдин гаклым китүбән,
Бәхре әфкяра[9] батып
Бәгъремә санчып уятты
Керпек укилә[10] атып.

Күземә ачдыкда[11] күрдем,
Дидем: «И шәмсе җәмал,
Шәфкать ит, үлдермә бәни,
Ошбу хәл куенына ал».

Күрдекем[12] сәгать җиһанда
Китте золмәт – улды нур.
Сән кояшсын яки айсын,
Яки җәннәт эчрә хур.

Бән сәни әүвәл күргән соң
Көн-бәкөн бәгърем кәбаб[13].
Әйлә дәрман дәрдемә[14] сән,
Кыйлмагыл бәни хәрап.

Белмәделәр һич этабыйн[15]
Бу фәкыйрнең гыйлләтен[16],
Кыйл гыйлаҗи[17] сән Ходачөн
Кыйлма аслан ниятин[18].

---

[1] Золмәтә дүнде – караңгылыкка чумды.
[2] Сираҗ – йолдыз(лар)
[3] Гыйлаҗ – дәва, дару.
[4] Мөст – ?
[5] Сәкә – ?
[6] Гариб – читтә йөргән кеше.
[7] Әҗнәби – чит кеше.
[8] Кариб – үз кеше, якын кеше.
[9] Бәхре әфкяр – уй (сагыш) диңгезе.
[10] Укилә – угы белән.
[11] Ачдыкда – ачканда, ачкач.
[12] Күрдекем – күргәч.
[13] Бәгърем кәбаб – йөрәгем куырыла, яна.
[14] Дәрдемә дәрман әйлә – чиремә дәва тап.
[15] Әтабыйн – табиблар, докторлар.
[16] Гыйлләт – чир.
[17] Гыйлаҗи кыйл – дәвала.
[18] Кыйлма аслан ниятин – һич тә бүтәнчә ният итәсе булма.

Бән бу хәлә җан вирерсәм
Сәңа улыр чук[1] гөнаһ.
Нәфгый кыйлмаз[2] тәүбә, зарый,
Йөз-бәң идеп «аһ» вә «аһ».

Адәм үлтермәк гөнаһы
Барчалардиндыр олугъ,
Назмы Коръән һәм китаплар
Бу мәган[3] илә тулуг[4].

Гөлгә гашый кош кеби бән
Гөл йөзеңә гашыйкым.
Юк тәмәннәм гайре сәндин
Бер Ходадин, гашыйкым.

Ай кеби йөзең илә
Йай[5] тик кашың күстәр бәңа,
Бу җиһан һәм ул җиһанда
Рәхәтем тәхкыйк[6] сәна.

Бал кеби татлы телеңдин
Вирче зәррәсен[7] безә,
Дилникәрем[8], һәр заманда
Ихтыяҗым чук сезә.

Халкый галәм хәсәд улды[9]
Безләре яхшы – яман.
Дәкаикъ[10] күп көллисендин[11]
Безләрне кыйлды аман[12]…[13]

---

[1] Чук – күп.
[2] Нәфгый кыйлмаз – файдасы тимәс.
[3] Мәган – мәгънәләр.
[4] Тулуг – тулы.
[5] Яй – җәя.
[6] Тәхкыйк – чынлап.
[7] Зәррә – кисәкчә.
[8] Дилникәр – чибәр, ягымлы кыз.
[9] Хәсәд улды – көнләштеләр.
[10] Дәкаикъ – минутлар.
[11] Көллисе – барчасы.
[12] Аман кыйлды – имин итте, саклады.
[13] Бу шигырь күчерелгән бер бит кәгазь фарсыча кулъязма китапның (№ 530ф. (5659)) эченә 3 бит итеп ябыштырылган. Кәгазь бик нык каралган, китап арасына кергәнче дүрткә бөкләнгән булганлыктан, бөгем өлешләрендәге язулар кырпылган. Күчермә XVIII гасыр азакларында эшләнгән булса кирәк. Хиснең үсешен («тарихын»!) тәфсилле һәм төгәл, оста тасвирлавы белән бу шигырь гыйшкый шигырьләр арасында үзенә аерым бер урын тота.

Кыйтгалар

Белеме барның күрке бар

Мәгърифәтне белгән адәм
Һәм гөлдер һәм дә чәчәк.
Мәгърифәт белмәгән адәм
Һәм сыгырдыр[1] һәм дә ишәк[2].

Тән җәзасы белән бер

Һәр кеше кем билге өчен
Китабым читен бөгәр.
Шөйлә бел кем – ул кеше
Башым кисеп, каны түгәр.

Бу парча элекке татар тормышында китапка ничек ихтирам белән карауны ачып бирә. Әхлак мәсьәләләренә багышланган татарча бер кулъязма китапның баштагы буш кәгазенә Г. Кандалыйның «Аерма» шигыре һәм 1866 елга караган хроник истәлекләр белән беррәттән язылган.

Сулгач-сулгач икәүләп

Сәрви каде[3] саясендин[4]
Сулды гөл – нитмәк кирәк?
Сәрвидин табут кыйлып,
Гөлдин кәфен итмәк кирәк[5].

---

[1] Сыгыр – сыер.

[2] Бу шигырь төрле шигырьләр тупланган кечкенә кулдагы 36 битле дәфтәр эчендә килә (№ 240т. (2709), 33 б.). Дәфтәр XIX гасыр урталарында язылган. Бу шигырьдән өстә төрек һәм азәрбайҗан әдәбиятлары классигы Мөхәммәд Фөзулиның элек татарлар арасында бик популяр булган бер строфа шигыре килә:

Ераклык бер бәладер кем,
Грифтар улмаян белмәз.
Җәфаны чикмәян гашыйк,
Сафаның кадрени белмәз.

Мондагы «ераклык» сүзе урынында М. Фөзулиның үзендә «мәхәббәт» сүзе килә, димәк, татар укучылары билгеле шагыйрьләрнең дә шигырьләрен шартына-хәленә, кайсы вакытта кирәк булуына карап үз җайларына бора торган булганнар.

[3] Кадь – кәүсә. Сәрви – кипарис агачы, монда безнең җирдә үсә торган «сәрви агачы» – акация мәгънәсендә түгелме икән.

[4] Сая – күләгә, саясендин – күләгәсеннән.

[5] Бу парча XIX гасыр урталарында күчерелгән, төрле гыйшкый һәм фәлсәфи шигырьләр язылган, теркәлгән кәгазьләр эчендә килә (№ 1032 т. (4546), 4б кгз.).

Нәфесен тыйган кеше солтан булыр

Чи тирене иләсәң – олтан улыр,
Нәфесене тыйган кеше – солтан[1] улыр[2].

Сер саклауда дус була алмый

И газизем, димә[3] серең дустыңа,
Чөнки дустың дусты булыр –
Ул да сөйләр дустына[4].

Чамалап кылансаң фәрештәгә тиң булырсың

Аз йимәк,[5] аз оемак,[6] аз сөйләшмәк,
Кемдә кем җәмгъ улды,[7] бел аны – мәләк[8]!

* * *

Ышанма икән ата-ана байлыгына,
Таянма икән йөзләрнең айлыгына.

* * *

Йир астында су улмаса,
Йир өстенә чыгармиде.
Фираклык[9] каты булмаса,
Бәнем биңезем[10] суралмиде.

* * *

Бер кәфәстә[11] карга илән тутый кош,
Бу икәнең хәле булды мөшкел эш.

[1] Солтан – император.

[2] Бу парча XIX гасыр урталарында күчерелгән. №2839 т. (4826) гарәпчә кулъязма китапның алдына ябыштырылган кәгазьгә язып куелган.

[3] Димә – әйтмә.

[4] Бу парча №1032 т. (4546) кулъязманың 3б кәгазендә килә. XIX гасыр урталарында күчерелгән. Шул ук парча № 1973 кулъязманың 1б кәгазендә дә язылган.

[5] Йимәк – ашау, ризык җыю.

[6] Оемак – йоклау, ою.

[7] Җәмгъ улды – тупланды, бөтенесенә ия булды.

[8] Мәләк – фәрештә.

[9] Фираклык – аерылышу.

[10] Биңез – йөз, чырай.

[11] Кәфәс – читлек.

* * *

«Каләм, куй инде, язмагыл күп,
Бәнем җанымны хафа кыйлмагыл күп».
Диде каләм: «Дәхи азрак язасы,
Укып китсен туганларның мәзасы[1]».

* * *

Моны ник яздың дип кыйлма мәламәт[2],
Ки калсын без фәкыйрьдин бер галәмәт[3].

---

[1] Мәзасы китсен – һәвәсләнеп, кызыксынып китсеннәр.

[2] Мәламәт кыйлма – гаеп ташлама, үпкәләмә.

[3] Галәмәт – билге.

Бу парчалар XIX гасырның 70 нче елларында Казан артындагы Түнтәр авылында язылган шигъри җыентык эчендә килә (№ 1973). I парча – 145б кгз., II – 2а кгз., III – 164а кгз., IV – 162а кгз., V – 36б кгз., VI – 2а кгз.